

The role of culture in the translation of art-related phraseologisms

Pokiza MIRSAGATOVA¹

National University of Uzbekistan

ARTICLE INFO

Article history:

Received January 2024

Received in revised form

10 January 2024

Accepted 25 February 2024

Available online

25 May 2024

Keywords:

phraseology,
terminology,
term,
art,
culture,
translation studies.

ABSTRACT

This article examines the role of culture in the translation of phraseological units related to the world of art, as well as approaches and techniques for translating artistic terminology. Cultural codes serve a dual purpose: on the one hand, they consolidate a system of views and ideas in the language, and on the other, they create connections between the material and spiritual aspects of the world. The study of phraseology, expressions and terms in the Uzbek and English languages allows us to identify both common and unique features characteristic of the representation of various aspects of the world in the linguistic consciousness. It also demonstrates the changing nature of language stereotypes and symbols.

2181-3663/© 2024 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol2-iss2-pp60-64>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

San'atga oid frazeologizmlar tarjimasida madaniyatning roli

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

frazeologizm,
terminologiya,
termin,
san'at,
madaniyat,
tarjimashunoslik.

Ushbu maqolada san'atga oid frazeologizmlar tarjimasida madaniyatning roli, shuningdek tarjima usullari o'rganildi va san'atshunoslik terminlari tahlil qilindi. Madaniy kodlar orqali, bir tomondan, tilda muhrlangan g'oyalar tizimi, ikkinchi tomondan, moddiy va aqliy dunyo sohalari o'rtasida aloqalar o'rnatiladi.

¹ Senior Lecturer, National University of Uzbekistan. Tashkent, Uzbekistan.

Роль культуры при переводе фразеологизмов относящихся к искусству

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

фразеология,
терминология,
термин,
искусство,
культура,
переводоведение.

В данной статье рассмотрена роль культуры в переводе фразеологизмов, связанных с миром искусства, а также подходы и методики перевода художественной терминологии. Культурные коды служат двойной цели: с одной стороны, они закрепляют в языке систему взглядов и представлений, а с другой – создают связи между материальным и духовным аспектами мира. Изучение фразеологии, выражений и терминов в узбекском и английском языках позволяет выявить как общие, так и уникальные особенности, характерные для репрезентации различных аспектов мира в языковом сознании. Это также демонстрирует изменчивый характер языковых стереотипов и символов.

KIRISH

Lingvokulturologiyada madaniy kodlar masalasi asosiy masalalardan biri bo'lib, ilmiy tushuncha turli xil ta'riflarni oladi. Ushbu sharh maqolasida madaniy kodlar "san'atga oid mazmunni ifodalash rejasini tashkil etuvchi belgilar majmui, tabiatan an'anaviy bo'lgan va madaniyat doirasida shakllangan madaniy-qiymatli ma'lumotlar va munosabatlarning ichki bog'langan tizimi" deb tushuniladi. Madaniyat – bu dunyoni anglash jarayonida shaxs tomonidan ishlab chiqilgan qiymat mazmuniga ega bo'lgan ma'nolar makonidir va kodlar – bu ma'nolarni ifodalash uchun turli xil moddiy va rasmiy vositalardan foydalanadigan ishora tizimlari (Анисимова, 2010). San'atga oid frazeologizmlar madaniy kodlar aspektida, bir tomondan tarjima jarayonida, ifoda rejasining umumiyligi asosida (og'zaki belgilar, moddiy kod, marosimlar), boshqa tomondan, turli xil belgilar bilan bog'lanishi mumkin bo'lgan elementlarning semantik umumiyligi asosida vujudga keladi. V.N. Telia lingvokulturologiya sohasidagi ko'plab tadqiqotchilar tomonidan qo'llaniladigan va biz ushbu ishda tayanadigan san'atga oid frazeologizmlar tarjimasida madaniy kodlarning quyidagi ta'rifini berdi: madaniy kodlar – "madaniy dunyoqarashning manbalari (jonli mavjudotlar, artefaktlar, mentefaktlar) bo'lib, ular dunyoqarashning asosiy manbalaridir. San'atga oid frazeologizmlar tarjimasida madaniyat koordinatalar tizimini tashkil etadi, ular insonning qadimgi arxetip g'oyalari bilan o'zaro bog'liq bo'lib, madaniyat frazeologizmdagi dunyoni tuzadigan va baholaydigan o'ziga xos "to'r" ni tashkil qiladi (Hojiyeva, 2023).

NATIJALAR VA MUHOKAMA

San'atshunoslik (san'at tarixi) atamasi mazmunan ancha murakkab. U "umuman jamiyatning badiiy madaniyatini, san'atning ayrim turlarini, ularning voqelikka munosabatini, rivojlanish qonuniyatlarini, ijtimoiy hayot va madaniyatning turli hodisalari bilan o'zaro bog'liqligini o'rganadigan ijtimoiy fanlar majmuasi" deb ta'riflanadi. A.G. Anisimova san'atga oid frazeologizmlarni o'zining doktorlik dissertatsiyasida muhokama qilgan. U o'z kitobida "Agar tabiiy fanlarda tadqiqot obyekti odamdan tashqari mavjud bo'lsa, gumanitar fanlarda, aksincha, tadqiqotchi odam bilan

bevosita bog'liq bo'lgan obyekt bilan, uning ijtimoiy mavjudligi bilan, faoliyati bilan shug'ullanadi (ijodiy, tijorat va boshqalar). Binobarin, gumanitar va ijtimoiy-siyosiy fanlarda bu atama ko'proq individual va dunyoqarash hodisasidir, bu to'g'ridan – to'g'ri tadqiqotchining ma'lum bir qarashlari, ilmiy e'tiqodlari yoki o'z mantig'iga bog'liq. Yilda gumanitar va ijtimoiy-siyosiy fanlarda ko'pincha mualliflik atamaları paydo bo'ladi, ularning ba'zilari muallif va u vakili bo'lgan maktabdan tashqarida bo'lib, terminlar tizimida mustahkamlanadi. Biroq, muallifning ko'pgina atamaları ma'lum bir ish doirasida qoladi va ko'pincha tushunishni qiyinlashtiradi. Bundan tashqari, gumanitar fanlar terminologiyasi atamalarni tushunishning mualliflik talqini bilan ham ajralib turadi, bu ayniqsa "ijodiy" atamalar tizimlari – adabiyotshunoslik, san'atshunoslik va boshqalar uchun xosdir" (Анисимова, 2010) deb aytib o'tadi.

San'at – insoniyatning ijodkorlik qobiliyatini amalda ko'rsatib beruvchi va uning did, izlanish hamda estetik tuyg'ularini namoyon etuvchi yo'ldir. Insonlar tomonidan biror ish, narsa, buyumlarning mohirlik bilan bajarilishi hamda maromiga yetkazib ishlanishi insonning san'atkorlik darajasini anglatadi. Shu boisdan ham yozuvchi, aktyor, rassom, bastakor, haykaltarosh, me'mor, kulol va boshqa ijodkorlarning yaratgan asarlari san'at asari bo'lib hisoblanadi. San'atda har bir ijodkor o'z-o'zicha izlanadi, mehnat qiladi. Adabiyot, musiqa, teatr, kino, sirk, tasviriy va amaliy bezak, me'morchilik kabi o'ziga xos san'at turlari ham ana shunday izlanishlar mahsulidir (Burkina, 2022). Tilshunoslik tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, tillar bir-biridan himoyalanganmagan, ya'ni, bir til boshqa bir tildan tovushlar, so'zlar va birikmalarni o'zlashtirishi mumkin. Ta'kidlash joizki, o'zbek musiqa va san'atiga doir ko'plab terminlar asl ingliz va fransuz tillaridan kirib kelgan (Hojiyeva, 2023). Shu ma'noda o'zbek, ingliz va fransuz tillaridagi san'atga doir terminlarning leksik-semantik hamda milliy-madaniy ifodalanishi tahlili jarayonida san'at frazeologizmlariga oid lisoniy birliklarning o'ziga xos mushtarak va differensial belgilarini, milliy madaniyat bilan uyg'un bo'lgan madaniy dominantlarni, mazkur terminlarning lingvokulturologik jihatlarini etimologik nuqtai-nazardan quyidagicha tahlil qilinadi:

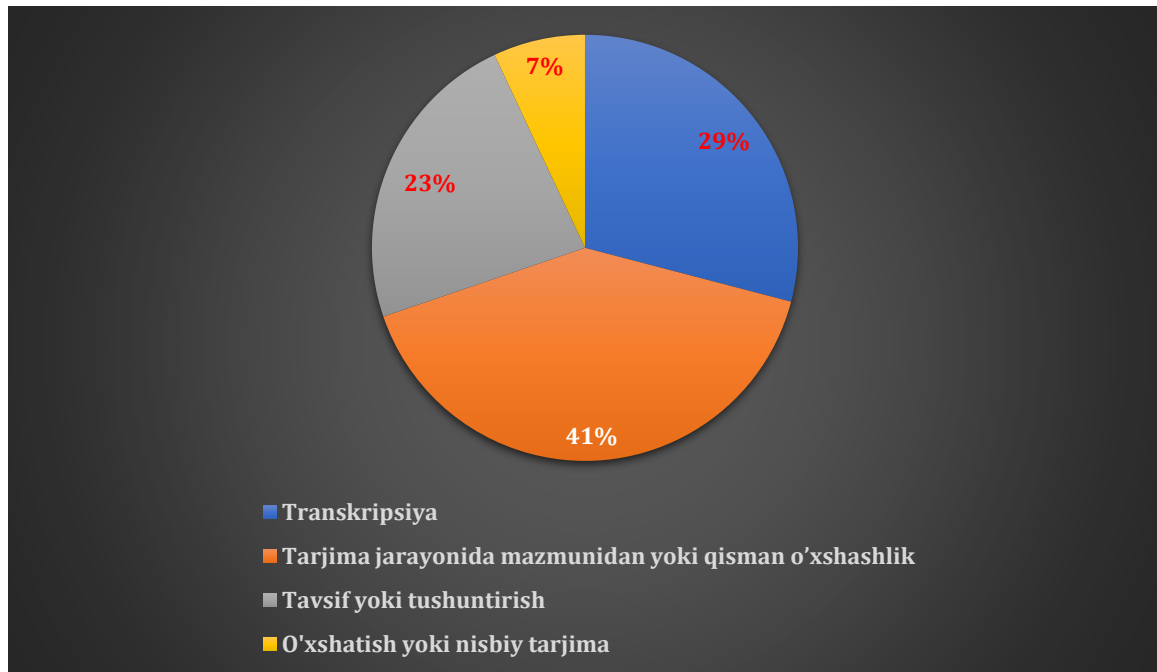
✓ Transkripsiya – bu so'zning tovushli transkripsiyasidan nusxa ko'chirish, masalan, ingliz tilidagi obyekt yoki hodisaning mohiyatini tavsiflovchi **fantasy** tushunchasi o'zbek tiliga ko'chiriladi. Fantaziya (*fantasy*) tushunchasi transkripsiyaga misol bo'la oladi, shuningdek, **Whatman** – Vatman qog'ozi; **photorealist** – fotorealist; **vanguard** – avangard; **figure** – figura; **album** – albom.

✓ Tarjima jarayonida mazmunidan yoki qisman o'xshashlikdan kelib chiqqan holda. Masalan, voqeliklarni tarjima qilish: **panel painting** – panellarda rasm chizish; **vase-painting** – vaza bo'yash; **genre painting** – janrli rasm; **portrait-painting** – portretli rasm; **model** – model, maket; **illustration** – illyustratsiya, ko'rgazmali tasvirlash; **architect** – arxitektor.

✓ Tavsif yoki tushuntirish tarjimasi – tarjimaning xorijiy madaniy manzili ushbu hodisaning mohiyatini tushuntirishi kerak bo'lganda, tushunchaning ma'nosini ochishdan iborat. Misollar: **wall-painting** – devoriy rasm, naqsh, freskalar; **hard edge** – mavhum san'at asari; **palette** – palitra, rang sxemasi; **paintbrush** – bo'yash uchun cho'tka.

✓ O'xshatish yoki nisbiy tarjima yoki analog yordamida tarjima ko'pincha xorijiy voqelikni bildiruvchi so'zlarni yetkazish uchun ishlatiladi. Bunda chet tilidagi voqelikka yaqin, vazifasida o'xshash, lekin bir xil bo'lmagan narsani bildiruvchi so'zlar qo'llaniladi. Misollar: **fine art** – tasviriy san'at, san'at, yuksak san'at; **imagination** – fantaziya, tasavvur qilish; **decorative design** – dizayn, dekorativ dizayn; **masterpiece** – shoh asar, durdona; **creation** – ijodkorlik, kreativlik; **drawing** – chizmachilik; **sketch** – eskiz.

Shunday qilib, maqolada chiqqan tarjima birliklarining faqat bir qismi ko'rib chiqildi va taqdim etildi. Shu bilan birga, ular rassomlik sohasi lug'atini tarjima qilish qiyin ish ekanligini, lekin har doim ham amalga oshirilishini ishonchli tarzda isbotlaydilar.

Bizning ishimizda san'atga oid atamalarini ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishda turli usullardan foydalanilganligini ko'rsatish uchun diagramma (rasm) shaklida taqdim etilgan.

O'zbek san'atga oid terminlarining ko'pchiligi rus rassomlik terminologiyasi o'zlashtirishi uchun baza vazifasini o'tagan bo'lsa, ayrimlari uchun ingliz tili ham vosita vazifasini o'tagan. Ruschadan pavilyon, fiksaj, medalon, mozaika, model so'zlari kirib kelgan, rus tiliga esa bular ingliz va fransuz tillaridan kirib kelgan. Yana bir qiziq misol: Akvarel termini o'zbek tiliga rus tilidan, rus tiliga fransuz tilidan kirib kelgan, ammo aslida bu ibora italyancha frazeologizmdan *"aquarelle"* olingan bo'lib, u italyan tiliga lotincha *"aqua"* so'zidan kirib kelgan (Валиева, 2022). Tadqiqotchilar ma'noli majoziy asos va frazeologik birliklarning tarkibiy kombinatsiyasi tufayli frazeologik ekvivalent va frazeologik analogiya usullari o'rtasidagi chambarchas bog'liqlikni qayd etadilar. Ekvivalentlar boshlang'ich tildagi frazeologik birliklarning obrazli asosi bilan san'atga oid frazeologizmlarni yoki terminlarni tarjima qilinayotgan til o'rtasidagi nihoyatda chambarchas bog'liqligi, komponent tarkibining birligi bilan ajralib turadi.

Frazeologik analogiya mazmunning qisman o'zgarishi, shuningdek, tarjima qilingan frazeologik birlikda komponent tarkibining o'zgarishi (komponentni almashtirish, komponent tarkibini qisqartirish) bilan tavsiflanadi. Quyidagi kontekst bizga asl va tarjima birliklarining komponent tarkibidagi qisman nomuvofiqligini ko'rsatadi: *We were wet to the skin, and cold and miserable* (Burkina, 2022). Bu misolda biz frazeologik birlikning o'zi va uning tarjimasi lug'at orqali tarjimaning leksik variantini ham, uslubiy jihatdan neytral analogini ham nazarda tutayotganini ko'rishimiz mumkin, lekin tarjimon talqini yanada ifodali bo'lishi uchun *"to the skin"* tarjimon nisbatan oladi: **Suyak – suyagigacha** nam o'tib, sovib, tushkunlikka tushdik (Валиева, 2022).

XULOSA

Xulosa o'rnida har bir fan, har bir san'at sohasida juda katta terminologik boylik bor, jumladan ingliz va o'zbek tillaridagi san'at terminlarining ham keng leksik hududni qamrab olganligini aytish mumkin. Shuningdek, qaysi bir soha bo'lmasin, uni tilshunoslik nuqtai nazaridan tadqiq qilmoqchi bo'lsak, o'sha tilning tarixiy ildizlari, shakllanishi, taraqqiyot bosqichlari bilan birgalikda leksikasiga, atama va frazeologizmlariga va qolaversa, ularning milliy-madaniy, qiyosiy-tarixiy xususiyatlariga ham murojaat qilish joiz bo'ladi. Va nihoyat, ingliz va o'zbek tilshunosligida tarmoqlar terminologiyasini o'rganish bo'yicha yetarli tajribalar to'plangan, qator sohalar terminlari ilmiy tahlildan o'tkazilgan va ularning ingliz, rus va o'zbek adabiy tillaridagi o'rni, mavqei tasvirlangan bo'lsa-da, mazkur sohadagi barcha tadqiqotlar poyoniga yetgan, unga xos barcha muammolar to'la o'z yechimini topgan, – degan xulosaga olib kelmaydi. Chunki jamiyat o'z taraqqiyotini ta'minlash uchun hamma davrda ilm-fanni rivojlantirish va uning muammolarini tadqiq qilishga alohida e'tibor qaratadi. Qolaversa, frazeologizmlar borasida, ayniqsa, san'at frazeologizmining ingliz, rus va o'zbek tillarida chog'ishtirilishida ham qilinishi lozim bo'lgan ishlar talaygina va hozirgacha mazkur soha terminlarining mazmuni va ko'lami haqida yagona to'xtamga kelingan emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Анисимова А.Г. Методология перевода англоязычных терминов гуманитарных и общественно-политических наук: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – М., 2010, с 67.
2. Burkina A.M. Features of translating painting terms from English // International School Scientific Bulletin. 2022. No.3. pp. 85-89.;
3. Валиева Н.Т., Расулова Э.Т. Трудности перевода терминологии искусствоведения с английского на узбекский язык//Казанский вестник молодых учёных, vol. 1, no. 2 (32), 2022, pp. 205-209.
4. Hojiyeva G.S. San'atga oid terminlarning leksik-semantik va milliy-madaniy tahlili (fransuz va o'zbek tillari misolida). Falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Buxoro, 2023. – B.97.
5. Телия В.Н. Фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Изд-3. – М.: Школа «Языки русской культуры», 2021.